Význam pravdy pro lidský život a smysl „úsilí o pravdu“
Ladislav Hejdánek
◆ přípravné poznámky, česky, vznik: 8. 4. 1965 ◆ poznámka: Předneseno v Jirchářích ve čtvrtek 8. dubna 1965
◆ preparatory notes, Czech, origin: 8. 4. 1965

Význam pravdy pro lidský život a smysl „úsilí o pravdu“ [1965]

Předneseno v Jirchářích ve čtvrtek 8. dubna 1965

V osmdesátých letech minulého století postavil Friedrich Nietzsche provokační otázku: proč pravda? Proč ne raději lež? A na tuto otázku podal neméně provokativní odpověď: pravda je jenom druh omylu, bez něhož určitý druh živých bytostí nemůže žít. Pravda je iluse, i když ale důležitá iluse. (Obojí důraz je na místě.) Pobuřující Nietzschovy formulace nejsou tak nesmyslné a veskrze skeptické, jak by se snad zdála napovídat jejich dekadentní výprava. Zejména však mají tu výhodu, že nás uvádějí rovnou doprostřed problému, in medias res.

Tradiční pojetí pravdy, které zdomácnělo vůbec v celém evropském myšlení a kterým je prosáklé skrz naskrz všechno naše uvažování, má svůj původ v antickém, řeckém filosofování. Tato tradice nevybočuje snad nikde z rámce základního položení problematiky, jemuž bychom mohli dát výraz asi touto formulací: poznat pravdivě znamená poznat skutečnost tak, jak opravdu jest. Nejbližší výměry najdeme již u velkých řeckých filosofů. Tak Platon např. prohlašuje, že pravdivá řeč říká věci, jak jsou (Kratylos 3), a jinde, že představovati si to, co jest, jest míti pravdu (Ústava 135), nebo že řeč pravdivá vypovídá něco jsoucího, jak to jest (Sofistes 77). Pro Aristotela je pravdou, řekneme-li, že jsoucí jest a že nejsoucí není (Metafysika 120); pravdu mluví ten, kdo má rozdělené za rozdělené a spojené za spojené, kdežto nepravdu má ten, jehož mínění obsahuje opak toho, co jest (dtto 242). Zřetelně vidíme, pravda je pravdou jenom tenkrát, jestliže ponechává skutečnost tím, čím jest. Pravdivé je takové poznání, které dává skutečnosti vystoupit v její skutečnosti, tedy v tom, čím opravdu jest. Pravda na samotné skutečnosti nic nemění, ale odstraňuje její zakrytost, odkrývá ji a činí ji zjevnou. Zjevnost, odkrytost skutečnosti se otvírá našemu pohledu, dívání. Už Pythagoras, když ve shromáždění při hrách viděl podobenství života, považoval za nejlepší diváky a nikoli závodníky ani ty, kteří přicházejí za obchodem, a právě k divákům přirovnával filosofy (Zl. 36, z Diog. VIII, 8). Podobně Platon považuje za opravdové filosofy ty, kteří rádi hledí na pravdu ([chybí číslování – pozn. red.]). Také pro Aristotela je filosofie vědou o pravdě, při čemž pravda mu je cílem dívání, theóriá, teoretické vědy. Pravda není tedy výkonem, jenž je naopak cílem praktické vědy, praxe. ([chybí číslování – pozn. red.]) Vidět je ovšem možno pouze to, co je tu, co je přítomno, dáno. Protože však všechno proměnlivé tu zároveň je i není, nemůže mít charakter plné skutečnosti, neboť ta se musí vyznačovat stálostí a neměnností. Tak u Platona jsou filosofové lidé schopní chápat to, co je ustavičně v týchž vztazích neproměnné; poznávat znamená pozorovat každý jev sám, jak zachovává stále týmž způsobem tytéž vztahy. Neboť jak by se nám mohlo dostat něčeho stálého o těch věcech, které nemají ani nejmenší stálosti? Něco takového nemůže být předmětem rozumu ani žádného vědění, které chová plnou pravdu ([chybí číslování – pozn. red.]). Podobně Aristoteles má za to, že pravdu v nejvyšším stupni obsahují počátky toho, co je trvalé, věčné, a

proto je třeba hledět získat si pravdu z toho, co se chová stále stejně a co nepodléhá žádné změně ([chybí číslování – pozn. red.]).

Zřetelně vidíme, že antické pojetí pravdy je zakotveno v určitém pojetí skutečnosti, totiž v jejím pojetí jako něčeho stálého, trvalého a neměnného, co je tu jako provždy přítomné ([chybí číslování – pozn. red.]), bezčasové či nadčasové, co se otvírá (pokud jsme dospěli k pravdě, tj. k odkrytosti této skutečnosti) našemu pohledu celé najednou. Skutečnost je tu ve své danosti, hotovosti, úplnosti a může být pouze odkryta, může se nám stát zjevnou, můžeme ji vidět, spatřit, nazřít (zírat), tj. konec konců vzít jako diváci na vědomí. Jestliže Platon zdůrazňuje, že pravda se vztahuje k tomu, co je stále v témž stavu stejným způsobem beze všeho příměsku, je zřejmé, že ani sama pravda nemůže znamenat žádný příměsek, přídavek ke skutečnosti. Pravda není ničím navíc, ničím novým, co by ke skutečnosti přistupovalo a co by ji prosvětlilo, nýbrž je vyjevením, odhalením, odkrytostí skutečného. Ve výpovědi se sice člověk pokouší tuto odkrytost nějak vyjádřit, ale odkrytost je vlastností samotné skutečnosti a je zjevná otevřenému pohledu, zírání. Získat pravdu znamená vlastně získat nerušený a nezkomolený průhled až na samotnou skutečnost; tohoto průhledu je dosaženo tam, kde se skrze změnu a za změnou ukáže neměnné a trvalé a kde se tak otevře našemu pohledu, našemu duchovnímu zraku. Pravda ke skutečnosti nic nepřidává ani od ní ničeho neubírá, ale ponechává ji tím, čím jest. A protože opravdová skutečnost je neměnností, nutně ji ponechává beze změny.

Antické pojetí pravdy (a ovšem i pojetí skutečnosti) dosahuje svým vlivem a svými důsledky až do dneška. To neznamená, že nedoznalo žádných změn. Tak na příklad do základů novověkého povědomí hluboko pronikla Baconova deviza, že moc člověka nad věcmi spočívá ve vědění. „Konečně všechny vůbec bych rád napomenul, aby pamatovali na pravé cíle vědy: aby po ní nebažili ani k vůli duchu, ani pro hádky, ani aby povrhovali jinými, ani ze zisku, ani pro slavnou pověst, ani pro moc anebo z jakéhokoli nízkého úmyslu, ale k službě a potřebě života; a nechť ji v lásce zdokonalují a řídí (Nové Organon, 1922, 13): „Všichni totiž přede mnou, kteří se pokoušeli něco vynalézti, pohlédnuvše jen kratičko na věci, na příklady a na zkušenost, ihned vyvolali svého ducha – jako by vynalézání nebylo než jakési libovolné vymýšlení –, aby si dali duchem tím věštiti. Já však zaměstnávaje se opatrně a vytrvale věcmi neodvrátil jsem rozumu od věcí dříve, dokud se nespojily obrazy a paprsky věcí – jako se to děje ve smyslech -; a tím se stalo, že se neponechalo mnoho silám a výtečnosti ducha“ (tamtéž, str. 11).

Hebrejské slovo, které je v septuagintě překládáno jako alétheia (někdy však jako pistis, věrnost nebo dikaiosyné, spravedlnost), zní … (známe ve formě „amen“). původně znamená to, co je pevné, stálé, spolehlivé. Může být vypovídáno stejně o věcech jako o člověku nebo o Bohu. Tato stálost, pevnost věcí a osob však není žádnou jejich danou vlastností (jako tvrdost nebo barva) ani mohutností (areté, virtus) v řeckém smyslu. Tato pevnost, spolehlivost se naopak uskutečňuje v čase (naplňuje), když věci nebo

osoby splňují očekávání v ně složená. To je smysl obratu „činiti pravdu“, který je zcela neřecký (poiein alétheian). – Hans von Soden (1927) to vyjádřil tak, že pravda je ve SZ skutečnost, která se děje jako dějiny. (Podle Gogartena.)

Pravé vědomí je subjektivním uskutečněním odstupu subjektu od objektna a tím i od všech setrvačností; pravé vědomí není zdáním, nýbrž subjektivním základem osvobození člověka z nelidských vztahů, do nichž byl zaplétán emancipovanými elementy svého vlastního jednání. Člověk se nemůže osvobodit jinak než prostřednictvím pravého vědomí; pravé vědomí však není ničím jiným než vědomím pravého stavu věcí. Pravý stav věcí ovšem nelze redukovat na nutnosti, ale patří k němu i meze nutností. Pravé vědomí jakožto pravé poznání odhaluje tedy nejen nutnosti, nýbrž i meze nutností. Odhalit meze nutností znamená odhalit otevřenost situace. Situace je však objektně uzavřeností subjektu, v ní je subjekt omezen vnějšně. Proto otevřenost situace není objektní, nýbrž je dána v subjektním přístupu. V tom smyslu je třeba upřesnit věc tak, že pravé vědomí neodhaluje objektní otevřenost situace, nýbrž situaci otevírá resp. je její otevřeností. Je-li vědomí pravého stavu věcí zároveň vědomím mezí nutností čili vědomím otevřenosti situace, nemůže být vědomím čistě předmětným. Vědomí pravého stavu věcí je však vědomí pravdy neboli uvědoměná pravda. Odtud je třeba vyvodit, že pravda má co dělat s pravým stavem věcí a že vědomí pravého stavu věcí je vědomím pravdy o stavu věcí. Tu se již sama podává myšlenka, že pravé vědomí není samo otevřeností situace, nýbrž pouze její subjektivní otevřeností čili subjektivním aspektem její skutečné otevřenosti. Protože však situace je objektně uzavřená, pak její otevřenost nemůže být objektní; nemůže být ani subjektní, neboť situace není subjektem, tj. není subjektně integrována, nýbrž naopak pluralizována. Kdybychom však její otevřenost pojali jako pouhý subjektní aspekt resp. dokonce subjektivní aspekt, nemohli bychom mluvit o pravém vědomí jako o vědomí pravého stavu věcí. Protože objektivním rozumíme to, co má svou vnitřní a vnější stránku (nehledě k jejich integrovanosti), pak skutečnost otevřenosti není objektivní. (To je ostatně hlavní důvod, proč vždy znovu byla tzv. svoboda popírána, relativisována nebo odvysvětlována; základní nedostatek tkvěl v tom, že veškerá skutečnost byla pojata jako objektivní resp. že objektivita byla pojata úže než odpovídá nejobecnějšímu charakteru všeho skutečného.) Odtud uzavíráme, že je třeba rozlišovat pravdu jako skutečnost nezávislou na subjektu a jeho poznání, a té budeme říkat pravda absolutní; a potom pravdu jako lidské postižení pravého stavu věcí, tj. pravdu relativní. Absolutní pravda tedy je skutečná, nikoli však objektivní. Jen pro úplnost a pro forma dodáváme věc samozřejmou, totiž že absolutní pravda nemůže být subjektem, neboť nemá ani subjektní, ani objektní stránku. …

… Zdroj pravdy tedy není v svobodě, jak má za to Heidegger („Das Wesen der Wahrheit ist die Freiheit“), nýbrž naopak zdroj svobody je v pravdě. Nenese-li člověk „svou

pravdu“ (anthropismus .) s sebou, ale není-li pravda redukovatelná na objektivní realitu, tj. vnější svět, je třeba ji považovat za skutečnou, byť neobjektivní. (Vše Diss., 1952.)

Jestliže tedy pravda vede člověka k věcem, a nejen k poznání věcí, ale k jednání, jestliže mu ukazuje cestu, jak při všem respektování tvrdé reality je možno ji měnit a přetvářet, a jestliže mu pravda zároveň otvírá cestu k pravému lidství, pak se ukazuje to, co jsme řekli již úvodem: pravda je perspektivou člověka, je perspektivou lidí. Člověk nalézá sebe tak, že nalézá pravdu o věcech. Poznáním a uskutečňováním (činěním) pravdy uskutečňuje člověk sám sebe. Uskutečnit se však může jen v dějinách. ... Historie je místem, kde je nastolována vláda pravdy. ... Není pravda atributem dějin, ale dějinnost atributem pravdy. Není pravda proto pravdou, že vítězí v dějinách, ale vítězí proto, že je pravdou...

(Dtto)